

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ПОШУК

УДК 141.78:2:17

Ілона **Ткачук**

викладачка кафедри академічного живопису, аспірантка Львівської національної академії мистецтв

Духовно-моральні цінності сучасної епохи у формуванні цілісної творчої особистості: на основі аналізу монографії Kevin Hart «Postmodernism»

Анотація. У статті розглядається проблема духовно-моральних цінностей сучасної епохи. Особлива увага приділена місцю релігії та етики в світі постмодерну і те, як з засади їхнього співвідношення. Виявлено величезне різноманіття та не меншу суперечливість поглядів мислителів. Увага фокусується на умові та феномені обдарованості митця, а також на його ентропійному становищі та готовності при цьому відповідати викликам часу. На основі монографії Kevin Hart «Postmodernism» здійснено аналіз ключових питань досліджуваної теми: втрати джерел, досвіду, фрагментаризму, Біблії, релігії та Дару.

Ключові слова: постмодернізм, система цінностей, дар, релігія, досвід, фрагментаризм.

Постановка проблеми і мета. Нині видається необхідним зачіпати ті питання, котрі є актуальними в мистецькому середовищі та стосуються кожної людини, приналежної світу культури. Тема постмодернізму активно досліджується, а дискусійність і суперечливість прояву його тенденцій у мистецтві призводить до потреби різнобічного наукового вивчення окремих його аспектів. Питання Таланту, Обдарування творчої особистості все ще достеменно не висвітлені, лише констатуються як факт. З іншого ракурсу — важливо представити митця наділеним правом відповідального вибору: як він розпорядиться Талантом у разі його наявності? Від цього й залежить або подальше його при-

множення, або втрата. Досі ці проблеми залишаються в рамках філософії, теології, етики, проте не синтезовані повною мірою у сферу мистецтва.

Серед теоретиків у Львові за круглим столом у рамках проекту Віктора Сидоренка «Метанойя» обговорювалася тема постмодернізму. Цілком об'єктивно охарактеризував ситуацію Любомир Медвідь, означивши мистецтво і культуру такими, що втратили орієнтири, а митця особою, що не задається простим питанням: про що сповіщає його твір? За таких ерозійних ознак культури, на думку академіка, постає гостра потреба в присутності компетентних митця та критика [1, с. 31].

Важливим є виявлення новітніх духовно-моральних і соціокультурних пріоритетів, а також їхнього впливу на митця як особистість, означення його граничної відповідальності перед реципієнтом творів і суспільством. Змінилися вимоги: відмінність творця сьогодні полягає у тому, що він, перш за все, повинен бути інтелектуалом, як підкреслює Орест Голубець [1, с. 47]. Недостатньо лише фахово виконати роботу: автор повинен докласти неабияких творчих зусиль, аби донести певний посил глядачеві, який, у свою чергу, спонукається до енергійного інтелектуального процесу сприйняття твору. Це і є основною темою постмодернізму: ху-дожник розраховує на інтерактивну співпрацю з глядачем, оскільки лише тоді народжується повноцінне сприйняття. А для цього необхідно бути відповідно підготовленим — володіти базовими знаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна інтелектуальна культура у зв'язку з активним формуванням нової парадигми принципово змінює і уявлення про мистецтво, і культуру загалом, надає феномену Дару важливого значення. Його трактуванню в сучасній французькій філософії присвячені роботи Ж.-Л. Маріона [2], Ж. Дерріди [3], Е. Левінаса [4], П. Рікера [5], М. Мосса [6].

Основні підходи до проблеми дослідження візуального — у роботах провідних філософів і культурологів: М. Мерло-Понті [7], Ж.-Л. Маріона, М. Ж. Монтзен [8], Ж.-Л. Нансі [9], Ж. Дерріди, Р. Барта, Р. Краусс [10] і В. Флюссера [11].

У феноменолога, теолога Жана-Люка Маріона теми досліджень пов'язані з проблемою образу в сучасній культурі [12]. Займаючись візуальним, він вибудовує радикальну версію феноменології, де є місце для аналізу живопису.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, вводячи поняття «ризوما», окреслюють контури постмодерністської естетики, центральною категорією якої, як і в класичній естетиці, залишається прекрасне, але зміст естетичного змінюється [13].

Усвідомлюючи виклики сьогодення, доречно проаналізувати монографію «Postmodernism», [14], автором якої є американський філософ, теолог Kevin Hart. Особливий інтерес становить питання місця релігії в світі постмодерну і те, як з нею співвідноситься постмодернізм. Автор намагається охарактеризувати основні ідеї та прикметні риси і епохи, і культурного явища. К. Гарт відрізняє постмодернізм від постмодерну, — бурхливого життя в наш час у жорсткому і швидкому темпі. Жити на початку ХХІ ст. — означає бути людиною постмодерну, незалежно від того, які філософські, політичні, релігійні чи інші погляди підтримує суб'єкт.

Саме на потребі розмежування понять «постмодерну» (визначення епохи, яка настала слідом за модерном, є його запереченням і подоланням) і «постмодернізму» (напряму філософії, мистецтва і науки) наголошує Роман Яців, адже часто неосміслене оперування цими термінами вносить хаос у певні поняття та проблематику [1, с. 43]. Кевін Гарт акцентує увагу на різноманітності тем свого дослідження, він проводить паралелі постмодернізму з постмодерністським світом. Цей подвійний фокус буде наскрізним лейтмотивом упродовж усієї книги: чи маємо ми справу з інтелектуальним філософським рухом чи з нашим сучасним світом у всіх його проявах?

Гарт констатує величезне різноманіття та й не меншу суперечливість поглядів мислителів. Звідси приходить висновку щодо неможливості єдиного способу опису або визначення постмодернізму, адже немає цілісного потрактування. Тому для цього автор напрочуд влучно обирає власний оригінальний спосіб подачі матеріалу у вигляді віртуального екскурсу постмодернізмом, неначе музеєм, у супроводі гідів-лекторів — знакових філософів сучасності, а дискусії між ними, які подекуди переходять у суперечки, наочно репрезентують конфронтації ідей.

Виклад основного матеріалу.

Втратою джерел можна означити три найбільш загальні теорії в працях постмодерністів: антиесенціалізм, антиреалізм і антифундаменталізм. Останній підриває усіляку спробу осмислення (пізнання) суті будь-якої речі та стосується статусу наших претен-

зій на знання взагалі. Одночасно антифундаменталізм викликає гостру реакцію з боку його критиків. Виступи проти першооснов заперечують саму можливість здобуття знання, істини, цінностей і морально прийнятної поведінки. Понад те, антифундаменталізм компрометує власну виразність, оскільки пропонує себе як загальну істину, застосовувану до всіх інших теорій, при цьому заперечуючи саму можливість існування такої основоположної істини.

Звертаючись до ідеї Фрідріха Ніцше, згідно з якою немає жодної абсолютної істини, та його формули «Бог мертвий» [15], — це трактується не як радикальне твердження про кінець існування безсмертного Бога, а як заява про те, що християнська мораль себе дискредитувала, стала лицемірною, і що самі християни поводяться так, немов Бога немає. А з іншого боку, цілком дистанціюючись від релігії віри, висловлюється думка про відсутність абсолютної основи, на яку ми могли б покладатися в прагненні до істини. Так Ф. Ніцше заперечує абсолютне буття.

Чи постмодернізм пропонує нове розуміння досвіду? Досвід характеризується взаємодією між суб'єктом і об'єктом. Із децентруванням суб'єкта постмодерністами можливість впливу досвіду зменшується. Ідеї Моріса Бланшо [16] з його особливою увагою до проблем сприйняття вплинули на багатьох постмодерністів, властиво ідея переживання події як образу. Зокрема, на Жана Бодріяра [17; 18], свідченням чого є його концепція гіперреальності. Ми живемо в світі образів, які являються нам більш реальними, ніж навколишній природний світ. Префікс «гіпер» вказує також на те, що якісь речі ми вже перестаємо помічати: для постмодерністського життя характерний стан постійної надстимульованості.

У рамках фрагментаризму К. Гарт означає різницю між «фрагментарністю» і «фрагментом», стверджуючи, що, на відміну від фрагмента, фрагментарність не є цілісною сама по собі. Натомість розглядається як хаотичний колаж, неначе розбите дзеркало, котре колись було цілим [14, с. 67]. При цьому слід переосмислити все, що раніше співвідносилось з єдністю, у тому числі Бога та істину, буття та науку, своє «Я». Саме така ляклива перспектива реконструкції на основі фрагментарності всієї нашої інтелектуальної спадщини характеризує постмодернізм у всій його неприхованій суті. Оскільки єдність — не просто одна з ряду концепцій, а насамперед основа виразності. Можна відкидати її як метафізичну сутність, втілену в Бозі або в людській свідомості,

але з цього не випливає, що ми можемо відмовлятися від єдності як від критерію ясності. Крім того, виклад фрагментами не дає гарантії дійсного руйнування єдності, адже вони можуть бути лише «зримими» елементами Повноцінної Системи, даними нам відповідно до наших обмежених можливостей сприйняття. Автор фрагментів може розвинути свою роботу так, що з часом вона перетвориться у певне ціле.

Зосереджуючись на Біблії, головному символі єдності та цілісності, у фразі «Книга книг» акцентується увага на визначенні, а саме — на множині книг, що вказує на множинність праць, зібраних разом протягом тривалого часу. Біблія фрагментована, крім того, не дає жодного великого наративу; зате складається з різних історій, які відкриті для незліченних інтерпретацій. Історичний критицизм звернув увагу на цю різноманітність та серйозно підірвав традиційні погляди біблійної єдності та цілісності. Від 1960-х процвітало величезне розмаїття способів вивчення і прочитання Біблії, це репрезентують «Літературний путівник по Біблії» (1987) [19] і «Біблія постмодернізму» (1995) [20].

Кевін Гарт відзначає, що постмодерністські мислителі схильні надавати перевагу етичному (поведінка і дії) над релігійним (конкретна віра і догми). Висвітлюються теорії етики Моріса Бланшо та Емануеля Левінаса [4], які постулювали, що суб'єкт перебуває у «нескінченному боргу» щодо «Іншого». Сьогодні актуальною стає проблема діалогу з Іншим, несхожим на «Я». Побачити унікальність, самобутність «не-Я», відмовитися від спроб підкорити його, перетворивши на клон «Я», — ось фундаментальна проблема етики.

Окремі поняття Е. Левінаса — «лик», «дар», «асиметрія», «вдячність» — насправді реінтерпретація того, що давно розробляли богослови. Суб'єкт у процесі свого пізнання підкорює, привласнює об'єкт. Це засвідчує специфічне ставлення до Іншого, що й заважає побачити в Іншому неповторний лик. Е. Левінас пропонує відмовитися розуміти (сприймати) Інше як поняття, тоді воно стане абсолютно недосяжним, трансцендентним, непізнаним. Тут йдеться про «етичну редукацію», «epoché», — перехід до живої конкретної людини, що не охоплюється в теоретичному пізнанні. При цьому «Я» перебуває перед «Іншим» як безкінечним і трансцендентним. Таке бачення «Іншого» філософ називає ликом: не сама емпірична людина, а те «інше» в «Іншому», яке ми

ніколи не в змозі будемо пізнати. «Інше» навзаєм має тотожний обов'язок щодо суб'єкта. М. Бланшо називає його «подвійна асиметрія» і «відношення без відношень». Етична відповідальність суб'єкта до «інших» випереджає релігію. Це те, що Жак Деррида називає «релігія без релігії».

Фокусуючись на постмодерністській релігії, К. Гарт наголошує на тому, що потрібно відрізнити релігію, яка практикується в епоху постмодерну, від релігії постмодернізму [14, с. 107]. Релігія в постмодерні часи охоплює велику кількість спектрів. Гучно заявляє сьогодні про себе релігійний фундаменталізм: ми з тривогою задаємося питанням, де саме проходить лінія, між фундаменталізмом і фанатизмом і як ми можемо почати відокремлювати релігію від політики.

Інший аспект сучасної релігії — синкретизм. Постмодерн характерний ставленням до минулого як до архіву, а до сьогодення — як до супермаркету. При цьому не виявлений потяг до цілісної системи догм, зате існує тенденція довільно змішувати й поєднувати елементи вірувань і практик. Це істотно відрізняється від постмодерністської релігії, під якою найчастіше мають на увазі християнство.

Чи може Дар бути дійсно даним безкорисливо? Йдеться про Обдарованість, Талант від Бога, про те, чи є присутнім ментальне у творчості конкретного творця. Вищі сили стають рушійною силою геніальності та вічності таких творів.

Жан-Люк Маріон звертається до структури свідомості Гуссерля [21], де йдеться про те, що «вся свідомість є свідомістю чогось», ставлення до об'єктів веде назад до нашої свідомості, «ніщо не може проявитися, поки спочатку себе не віддасть». Він називає це «самовіддача даності» [2]. Теологи представляють Божественне Одкровення як Дар, а інтуїція не трактується у звичному сенсі слова — як раптове прозріння. Ж.-Л. Маріон використовує слово в якості спеціального терміна, який можна розуміти як «обізнаність» [22; 23]. Відповідно тільки неметафізична феноменологія здатна виявити можливість феномену, який виразно проявляється в усіх чотирьох аспектах: до нього не можна прагнути, він вражає, не залежить від жодного горизонту і його не можна споглядати. Таким насиченим проявом характеризується Одкровення.

Гайдегер, Левінас, Деррида і Маріон розглядають Дар у поняттях «Асиметрії» [3]. Гайдегер бачить Дар у бутті, а Левінас пропо-

нує етику, ґрунтовану на здатності віддавати, не вимагаючи чогось натомість. Існують різні методи, засобом яких ця відповідь може бути здійснена. Наприклад, через мистецтво. Щоби людина була обдарована Талантом, усілякі розрахунки та наміри щодо нього повинні принципово бути відкинуті обома сторонами. Теологія, як дискурс про душу, а не суб'єкт, здатна звільнити його від метафізики і наполягає на тому, що «асиметричний обмін» — безперечна умова отримання Дару.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень.

Отже, ідея людського таланту полягає не в оцінці обмінної вартості Дару: митець лише тоді обдаровується Вищим, коли спроможний безкорисливо віддавати, виступати «ретранслятором» Всесвітнього Інформаційного Поля. Так проявляється першооснова взаємодії творця та сприймача художньої інформації. Унаслідок цього митець отримує можливість вироблення надзвичайних стимулів для подальшої творчості. Віддаючи, ми отримуємо ще більше. Без НАТХНЕННЯ і ТАЛАНТУ від Вищих усіляка так звана «творчість» перетворюється на «ремісництво», а не МИСТЕЦТВО!

При всій химерності постмодерну, де співіснує непоєднане: несвідоме прагнення, нехай і в парадоксальній формі, до цілісного та світоглядно-естетичного розуміння життя, і ясне усвідомлення початкової фрагментарності, принципово несинтезованої роздрібненості людського досвіду, митець перебуває у крайній нестійкому ентропійному, проте не менш відповідальному становищі перед суспільством.

Питання екології свідомості, духовності, культури в наш час набули ще гострішої форми. Видається актуальним бачити ту межу, де закінчується задоволення потреб людини й починається надмір і, як наслідок, — втрата почуття адекватності, розхитування особистої системи цінностей, існування на поверхні. Система цінностей, як каркасна основа духовності людини, виявляється вельми нестійкою, а особа — піддатливою різним впливам і маніпуляціям. І митець, і реципієнт мистецтва повинні бути обізнаними та мати стійкі переконання, адже, потрапляючи в симулятивну віртуальну реальність, де симулякри живуть власним життям, можна досхочу насолоджуватись ірраціональністю та відсутністю логіки, проте варто хоча б зрідка замислюватися: а чи не приміряємо ми чужу маску на неіснуюче віртуальне «обличчя»?

Наступні дослідження варто спрямувати на викриття того, як у час «постмодерністської вседозволеності» художник може латентно маніпулювати реакцією та поведінкою реципієнт, послуговуючись часом не повною мірою етичними та естетичними засобами. Існує потреба в механізмі виявлення і розмежування справді геніального твору та меркантильного процесу підміни понять.

1. Сучасне мистецтво : наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України ; редкол. : В.Д. Сидоренко (голова редкол.), А.О. Пучков (заст. гол. редкол.), Л.А. Дрофань (учений секретар) та ін. — К. : Фенікс, 2015. — Вип. XI. — 288 с.
2. Marion J.-L. Being Given. Toward a Phenomenology of Givenness / Jean-Luc Marion. — Stanford, California : Stanford University Press, 2003. — 408 p.
3. On the Gift: A Discussion between Jacques Derrida and Jean-Luc Marion // God, the gift, and postmodernism / ed. by John D. Caputo and Michael J. Scanlon. — Bloomington : Indiana University Press, 1999. — P. 55-79.
4. Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки про іншого / Еманюель Левінас ; [пер. з фр. В. Куринський]. — К. : Дух і Літера : Задруга, 1999. — 291 с.
5. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер ; [пер. з фр.]. — К. : Дух і літера, 2000. — 450 с.
6. Мосс М. Очерк о даре / Марсель Мосс // Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / [пер. с фр., послесловие и комментарии А.Б. Гофмана]. — М. : Восточная литература, 1996. — 360 с.
7. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое / Мирис Мерло-Понти. — Минск : Логвинов, 2006. — 400 с.
8. Мондзен М.-Ж. История одного призрака / Мари-Жозе Мондзен // Экранная культура. Теоретические проблемы / [отв. ред. К.Э. Разлогов]. — СПб. : Дмитрий Буланин, 2012. — С. 156-180.
9. Nancy J.-L. The Ground of the Image / Jean-Luc Nancy ; [tr. by Jeff Fort]. — New York : Fordham University Press, 2005. — 161 p.
10. Краусс Р. Подлинность авангарда и другие модернистские мифы / Розалинда Краусс ; [пер. с англ.]. — М. : Художественный журнал, 2003. — 320 с.
11. Флюссер В. За философию фотографии / Вилем Флюссер ; [пер. с нем. Г. Хайдаровой]. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2008. — 145 с.
12. Марион Ж.-Л. Перекрестья видимого / Жан-Люк Марион. — М. : Прогресс-традиция, 2010. — 176 с.
13. Делёз Ж. Что такое философия? / Жиль Делёз, Феликс Гваттари ;

- [пер. с фр. С. Зенкина]. — М. : Институт экспериментальной социологии, СПб. : Алетейя, 1998. — 288 с.
14. Hart K. Postmodernism / Kevin Hart. — Oxford : Oneworld Publications, 2004. — 179 p.
 15. Ницше Ф. Веселая наука / Фридрих Ницше ; [пер. с нем. Коренева М., Степанова С., Топоров В.]. — С-Пб. : Азбука, 2011. — 352 с.
 16. Бланшо М. Простір літератури / Моріс Бланшо ; [пер. з фр. Л. Кононович]. — Львів : Кальварія, 2007. — 272 с.
 17. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр ; [пер. з фр. В. Ховхун]. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.
 18. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Жан Бодріяр ; [пер. з фр. Л. Кононович]. — Львів : Кальварія, 2004. — 374 с.
 19. Alter R. The Literary Guide to the Bible / Robert Alter, Frank Kermode. — Belknap Press of Harvard University Press, 1987. — 678 p.
 20. The Postmodern Bible and Culture Collective / [G. Aichele, F. Burnett, E. Castelli and others]. — New Haven and London : Yale University Press, 1995. — 398 p.
 21. Гуссерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / Едмунд Гуссерль ; [пер. з нім. В. Кебуладзе]. — К. : ППС-2009. — 356 с.
 22. Marion J.-L. In the Name: How to Avoid Speaking of «Negative theology» / Jean-Luc Marion // God, the Gift, and Postmodernism ; [ed. by John D. Caputo and Michael J. Scanlon]. — Bloomington : Indiana University Press, 1999. — 336 p.
 23. Марион Ж.-Л. Идол и дистанция / Жан-Люк Марион ; [пер. с фр. Г. Вдовиной]. — Париж — М. : Символ, 2009. — 292 с.

ANNOTATION

Ilona Tkachuk. Spiritual and moral values of the modern era in forming the holistic personality. The article deals with the problem of spiritual and moral values of the modern epoch. Special interest is taken to the questions of how religion and ethics stand in the postmodern world and how postmodernism relates to them. An attempt to show a huge variety and no less inconsistency in the views of the philosophers is made. Attention is given to the condition and the phenomenon of gifted artist as well as his entropy position and readiness to correspond the challenges of the time taking into account the responsibility towards the recipient and society. On the basis of the monograph «Postmodernism» by Kevin Hart an analysis of the key questions of the topic is made: the loss of origin, experience, the fragmentary, the Bible, religion and gift. It is considered whether the

Bible forms a whole, or even a grand narrative. It is stressed that the idea of human talent is not in assessing of exchange value of the gift: an artist may be gifted only in the occasion of readiness of giving back unselfishly.

Keywords: postmodernism, the value system, gift, religion, experience, the fragmentary.

АННОТАЦИЯ

Илона Ткачук. Духовно-моральные ценности современной эпохи в формировании цельной личности. В статье рассматривается проблема духовно-моральных ценностей современной эпохи. Особое внимание уделено вопросу религии и этики в мире постмодерна и то, как с ними соотносится постмодернизм. Выявлено огромное многообразие и не меньшая противоречивость во взглядах философов. Внимание фокусируется на условии и феномене одаренности художника, а также на его энтропийном положении и готовности при этом соответствовать вызовам времени. На основе монографии Kevin Hart «Postmodernism» осуществлен анализ ключевых вопросов исследуемой темы: утраты основ, опыта, фрагментарности, Библии, религии и дара.

Ключевые слова: постмодернизм, система ценностей, дар, религия, опыт, фрагментарность.